

буває в бібліотеці Американського Іспанського Товариства (Hispanic Society of America). Інший рукопис в XX столітті зберігався у маркиза де ла Фуенсанта дель Вальє й у Хосе Санчо Района, редакторів видання *La Colección de Documentos Inéditos para la Historia de España*. Рукопис другої книги "Чупасська війна" датується XVI століттям і зберігається в Бібліотеці Королівського Палацу в Мадриді. "Війна в Кіто" відома у двох рукописах: один – неповний – зберігається в Бібліотеці Королівського Палацу в Мадриді, інший – повний – у Нью-Йоркському Американському Іспанському Товаристві (Hispanic Society of America) [1, XXIV]. Сучасна копія також зберігається в Нью-Йоркській Публічній бібліотеці (Rich Collection) [1, XXV].

Два додатки до "Хроніки". У "Пролозі" до першої частини "Хроніки" Сьеса де Леон повідомляє, що склав також два коментарі до своєї праці. Вважається, що він таки не встиг написати цих коментарів, тому що в заповіті він згадав про необхідність зберігати протягом 15 років три книги четвертої частини (вони ж відомі й зараз), але не повідомив про четверту й п'яту книги четвертої частини й два додатки.

Підсумовуючи вищевикладений аналіз, скажемо, що джерело можна насправді вважати фундаментальним твором з географії, а також історії доколумбових цивілізацій, часів конкісти й громадянських війн у Південній Америці в XVI столітті, а самого автора – чудовим оповідачем, з ясно вираженим критичним методом. Роботи Сьеса де Леона вважаються "найбільш оригінальними й

найбільш важливими про Америку, з коли-небудь написаних в іспанській історіографії, твір автора особливого, плідного, вченого й невтомного спостерігача" [5]. Влучно названий "головним хроністом Індій" Педро Сьеса де Леон ділить цю першість із капітаном доном Гонсало Фернандесом де Овьєдо-і-Вальдесом, який, "двічі перетнувши Океан, після титанічних випробувань і праць доніс, як написав дон Хуліо Дехадор, „ до Іспанії й до всієї Європи природні чудеса Америки, історію Конкісти, а також наміри й інтереси тих, хто довів її до кінця" [7, 33-50].

1. Pedro de Cieza de León, Franklin Pease G.Y. Crónica del Perú: el señorio de los Incas. – Caracas: Fundación Biblioteca Ayacucho, 2005.
2. Ballesteros Gaibrios, Manuel. Introducción a la "Crónica del Perú" de Pedro Cieza de León. – Madrid: Historia 16, 1986. 3. Pedro R. León. Algunas observaciones sobre Pedro de Cieza de León y la Crónica del Perú. – Madrid: Gredos, 1973. 4. Garraín Villa, Luis José. Pedro de Cieza de León en Llerena // Relación de todas las ponencias presentadas a los XVII Coloquios Históricos de Extremadura, año 1988 // www.chde.org/index.php?option=com_content&view=article&id=961:pedro-de-cieza-de-leon-en-llerena&catid=48:1988&Itemid=65. 5. Gutiérrez Macías, Valeriano. Pedro Cieza de León. Conquistador y etnógrafo. Extremeno y gran conquista del Perú // Relación de todas las ponencias presentadas a los XVII Coloquios Históricos de Extremadura, año 1988 // www.chde.org/index.php?option=com_content&view=article&id=775:pedro-cieza-de-leon-extremeno-conquistador-etnografo-y-gran-cronista-del-peru&catid=44:1992&Itemid=61. 6. Pérez Pimentel, Rodolfo. Pedro Cieza de León // Diccionario Biográfico del Ecuador. Tomo XII. – Guayaquil: Universidad Santiago de Guayaquil, 1996. 7. Roberto Paez, Jose. Pedro Cieza de León // Biblioteca Ecuatoriana Mínima. Cronistas coloniales. Segunda Parte. – Quito, 1960.

Надійшла до редколегії 14.02.11

О. Купченко-Гринчук, асп.

ПОБУТ І ПОВСЯКДЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ АРМІЇ В РОКИ СТОЛІТНЬОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена повсякденному життю англійської армії, дозвіллю, побуту та медичному забезпеченню.

The article is devoted to the problem of everyday life in the English army, leisure and medical providing.

Армія – це не лише військове формування. Це живий суспільний організм. Будтя війська складається не лише із бойових дій та походів, що є основою для формування військово-політичної історії людства. Не менш важливим було і повсякдення вояків, що було тісно пов'язане і з життям цивільного населення, але, в той же час, мало свої характерні особливості, які були притаманні лише армії. Головними елементами побуту і повсякдення армії були харчування та забезпечення армії провізією, дозвілля, де і як жили солдати і знатні воїни, медицина, що забезпечувала здоров'я війська.

Ці сторони життя нам детально описують хроніки тих часів, змальовують мініатюри [18]. Зокрема Французька хроніка Лондона, хроніки Жана Ле-Беля, Жана Фруасара, Томаса Уолсінгема, [11; 14; 15; 16; 17]. Особливе місце у хроніках займає харчування, ціни на провізію за різних умов.

Не оминули своєю увагою питання побуту дослідники військової історії. Значну увагу харчуванню у своїх роботах приділяють Харері та Харді [12; 13]. Відомий дослідник середини XX століття Альфред Берн акцентує свою увагу на постачанні [1]. Проблеми дозвілля присвячена робота Віоле-ле-Дюка [3], а в контексті історії рицарства про турніри пише Флорі [9]. Про місце жінки в армії та ставлення до неї говорить Нечитайлов [8]. Проблеми медицини у середньовіччі торкаються Брандт, Куркін, Поло-де-Больє [2; 6; 7]. Контамін розглядає релігійні аспекти війни [4]. Той же Контамін і Крейк [5] звертають увагу і на одяг солдат.

"Ми провели один день та дві ночі на березі річки, без хліба, вина, вівса і взагалі без усякого провіанту... Зрештою серед англійців вибухнуло невдоволення" [14,

р. 60-61]. В армії яка перебуває в поході, таке явище траплялося часто. Харчування воїнів в англійській армії залежало від умов, у яких знаходилося військо. Наприклад, під час війни із шотландцями, коли потрібно було наздогнати відступаючого противника, король віддав наказ, щоб кожен взяв із собою лише один буханець хліба і віз із собою на кшталт мисливця за спиною, а обоз із усім спорядженням та припасами – лишити [14, р.55].

Але коли все було спокійно, то військо жило доволі привільно. Завозилось "стілки вина із Гасконі та з Рейну, що галон вина ніколи не коштував там більше одного стерлінга... Одного жирного каплуна там завжди можна було купити за три стерлінга... Дві великі курки йшли за три стерлінга, дванадцять свіжих оселедців – за один стерлінг [14, р.47].

Звичайний раціон англійського вояка, який спеціально заготовлювалися до походів владю, складався із телятини, свинини і баранини, засоленої та свіжої (найчастіше засолена, щоб простіше і довше зберігати), засоленого та копченого бекону, сиру, вівсяних і пшеничних млинців та хлібу, гороху і бобів, риби (виловлена або в домашніх водах, або імпортована з Гасконі) [13, р. 167-168]. Під час кампанії звичайним продуктом в армії були сухі коржики з води і муки з сіллю, що зберігалися декілька днів, або і тижнів. Готували також рідку кашу із проса, вівса або пшениці [12, р.304].

Блискучі успіхи англійських військ на початковому етапі Столітньої війни були б неможливими без налагодженої системи постачання в діючу армію боєприпасів та продовольства [6, с.414].

Побожність віталась та заохочувалась. Так, наприклад, в дні посту благочестивим християнам замінювали м'ясо яйцями, сиром, а деколи копченою або солоною рибою. Знаменитий "Бій оселедців" (12 лютого 1429 р.) стався тоді, коли на обоз із рибою, що прямував до англійських військ під Орлеаном напередодні Пасхи, напали французи [1, с.229].

Улюбленим напоєм солдатів залишалося вино, але через його високу ціну, в широкому вжитку був ель в північних регіонах і сидр в західних. Вино було напоєм, який запобігав поширенню дизентерії та інших шлункових розладів у війську [6, с.420].

"І відбувся там турнір, про який було оголошено в багатьох землях" [15, р.390]. Можновладці доволі часто проводили після битв застілля, турніри, нерідко на них були присутні і знатні полонені вороги. Особливо це характерно для XIV ст., коли дух рицарства був ще доволі високим. Вбивати супротивника було просто не вигідно в прямому значенні – за живого полоненого можна було взяти чималий викуп, особливо за знатну особу [6, с. 438].

Певною мірою ситуація змінюється в XV ст., коли піхота простолюдинів починає відігравати все більшу роль і рицарська поведінка відходить у минуле.

Рицарська професія вимагала гарного фізичного стану і регулярного бойового тренування. Полювання, надавало їм зустріч в густих лісах з дикими звірами. На звірів прийнято було виходити перш за все з луком, але також із списом та мечем. Серед інших занять, котрі допомагали їм тримати себе у формі, першість безумовно належала спеціальній підготовці до бою верхи [9, с.157-158].

В XIV-XV ст. всі учасники турнірів були лише з титулованої знаті і часто під прямим патронажем державців. Турнірне екіпірування коштувало доволі чимало; посвята ж в рицарі стала з тієї ж причини недоступною для середнього дворянина. Турнірне суспільство ставало елітарним, аристократичним та замкнутим [9, с.184-185].

Прості ж вояки проводили свій час не так вишукано. Залежно від того, де вони знаходились (в польовому таборі, в фортеці, на марші, несучи гарнізонну службу тощо) різнилися й розваги та побут.

Найпоширенішими способами розважитись у вільний час були азартні ігри, відомі з сивої давнини. Набували популярності також гральні карти [3, с.311]. Знать грала в шахи, тріктрак, кості. Останні дві були популярні і серед звичайних воїнів [3, с.307]. Співали пісні, грали на музичних інструментах. Музичні інструменти використовувалися і під час бойових дій: "І одразу ж наші кораблі знову розвернулись в їхню сторону і рушили в бій під звуки труб, цимбал, віол, барабанів і багатьох інших інструментів [11, р.76].

"Було зруйновано жіноче абатство. При цьому англійці згвалтували багатьох благородних монашок, що було дуже прикро" [14, р.160]. Такі конфузи нерідко траплялися із місцевим населенням. Але частіше військо, як в поході, так і в гарнізоні, мало своїх звичайних супутниць – маркітанток, прислугу, дружин, прачок і повій. Безумовно, найдавніша професія вважалася низькою і ганебною, але необхідною і терпимим злом [8].

Доволі часто жінки були маркітантками, що забезпечували солдат різними товарами; допомагали пораненим і служили певним релаксатором для стомлених в походах воїнів [6, с.417].

Середньовіччя в Європі – епоха віри. Навіть в умовах війни відправлялися богослужіння та дотримувалися посту. Самі ж служителі Церкви нерідко приймали безпосередню участь у бойових діях не лише як посередники-дипломати. Коли союзник Едварда III Жан д'Ено штурмував абатство Оннекур, то обороною цього абат-

ства керував сам абат. Більше того, він активно приймав участь в обороні [15, р.263]. Польовим баталіям зазвичай передували релігійні обряди. Перед битвою при Бюїронфоссі (1339) між англійцями і французами обидва війська вишикувались і прослухали месу – кожен сеньйор із своїми людьми і на своїй квартирі благочестиво відслухали месу [16, р.40]. Перед Азенкуром Генріх V і його люди, перш ніж вступити в бій, приклонили коліна і тричі поцілували землю. Під час облоги Івру англійці перед битвою обрали місце, освятили його і поставили хрест. Так вони, ймовірно, визначили майбутнє місце поховання, щоб після бою вбиті воїни були поховані в освяченій землі [4, с.318]. Під час битви капелани і священники молились за перемогу своїх військ. А самі воюючи під час бою закликали своїх небесних заступників. Звісно, по закінченню битви здійснювались релігійні обряди – відспівування та поховання мертвих [4, с.319].

Окремого меддепартаменту в армії не існувало. Кожен контингент сам забезпечував себе усім необхідним. Лише королівський корпус був завжди укомплектований лікарями та хірургами, які підписували контракт і приходили до війська разом із своїми власними свитами слуг та лучників. Гарнізони намагались забезпечувати лікарями в обов'язковому порядку [13, р.50]. В армії Генріха V знаходились один головний лікар та двадцять підлікарів [2, с.215].

Зазвичай тогочасна медицина мало чим могла допомогти солдатам, щоб запобігти смерті, особливо якщо врахувати важкість травм, які наносила тогочасна зброя. Не могли допомогти часто і знатним особам – Джон Чандос, Чорний Принц, Генріх V [6, с.439].

Та все ж інколи вдавалось врятувати життя пораненим. Найбільше намагались наглядати за полоненими, оскільки за них можна було отримати чималу суму грошей.

Переважно, тогочасна медицина була зосереджена на підтримці гарної фізичної форми. Засоби, до яких зверталися лікарі при постановці діагнозу, були простими і нечисленними [7, с.312]. Вони прописували медикаменти, в основі яких були лікарські рослини, наркотичні, збуджуючі та стимулюючі засоби (опіум, камфора, мускус, ароматична смола мирра, алое), прянощі (кориця, гвоздика, мускатний горіх) та продукти тваринного походження [7, с.312].

Зупиняючись на відпочинок під час маршу чи встановлюючи облогу міста чи фортеці англійці розбивали табір. Натягували шатри, палатки, павільйони та інші табірні споруди [15, р.243]. На мініатюрах зазвичай зображують багаті шатри знаті і рицарства. [18, fols. 198v] Незнатні ж воїни доволі часто ночували просто неба біля багаття чи в шалашах і простих наметах.

Сам табір намагались розташовувати в місцях, які найбільш до того придатні: на пагорбі, щоб табір "протіврювався", подалі від боліт, щоб поряд було джерело питної води. Однак, не завжди всі ці умови могли дотриматися, внаслідок чого нерідко виникали проблеми із здоров'ям у солдат (як у Азенкурській кампанії) [17, р.408].

Стосовно одягу, що носили у війську, то воїни, як правило, носили звичайний одяг, або одяг, що означував васальну залежність. При цьому військовий одяг завжди залежав від "цивільної" моди, а та, в свою чергу – від військової [5, с.25]. Існували різні знаки, що дозволяли визначати приналежність військ. Крім родових гербів найпоширенішим знаком був прямий червоний хрест (що був взятий у військ св. Георгія) [4, с.209].

Отже, бачимо, що повсякденне життя та побут англійської армії в роки Столітньої війни були вельми насиченими і є цікавими для дослідження. Джерела дають багату інформацію не лише стосовно перебігу подій, але й з приводу постачання, житла, тощо. Харчування,

дозвілля, розваги, повсякденний побут та медицина займали вагомі позиції у бутті середньовічної англійської армії та її супротивників. Те що їли, як одягалися, розважалися і у що вірили солдати та рицарство було напряму пов'язано із ефективністю армії на полі бою.

1. Бёрн А. Битва при Азенкуре. – М., 2004. 2. Брандт. Обзорение истории военного искусства в средние века. – СПб., 1838. 3. Виолле-ле-Дюк Э.Э. Жизнь и развлечения в средние века. – СПб., 1997. 4. Контамин Ф. Война в Средние века. – СПб., 2001. 5. Крейк Дж. Краткая история униформы (Форма напоя: от традиционализма к вызову.) – М., 2007. 6. Куркин А.В. Рыцари: последние битвы. – М., 2005. 7. Поло де Болье М.-А. Средневековая Франция. – М., 2006. 8. Нечитайлов М. Неудобная тема: Женщины в английской армии – Режим доступа:

<http://100yearswar.xlegio.ru/Main/tutki.htm>. 9. Флори Ж. Повседневная жизнь рыцарей в Средние века. – М., 2006. 10. Bartlett C., Embleton G. English Longbowman 1330-1515. – Oxford, 1995. 11. Chroniques de London/ Ed. by G.A. Aungier – London, 1844. 12. Harari Y. N. Strategy and Supply in Fourteenth-Century Western European Invasion Campaigns// The Journal of Military History, 2000. Vol. 64, № 2. 13. Hardy R. The Longbow//Arms, Armies and Fortifications in the Hundred Years War. – Woodbridge., 1994. 14. Le Bel Jean. Chronique. T. I. – Paris, 1904. 15. Le Premir Livre Des Chroniques De Jehan Froissart. T.1/ Ed. K. de Lettenhove. – Bruxelles, 1863. 16. Oeuvres de Froissart. Chroniques. T. 3/ Ed. K. de Lettenhove. Osnabruck, 1867-1877. 17. The Chronica Maiora of Thomas Walsingham 1376-1422/ Ed. by J.G. Clark. – Woodbridge, 2005. 18. The Romance of Alexander. Oxford. MS. Bodl. 264.

Надійшла до редколегії 14.02.11

Є. Луняк, канд. іст. наук

ВІДОБРАЖЕННЯ ІСТОРИЧНОГО АСПЕКТУ В "ОПИСІ УКРАЇНИ" БОПЛАНА

У статті розглянуто стан ознайомлення французької громадськості з Україною в XVII ст. Автор простежує еволюцію французьких історичних досліджень про Україну. Здійснено комплексний аналіз одного з важливих джерел з історії України, праці Гійома Левассера де Боплана "Опис України" (1660).

The acquaintance's state of the French public with Ukraine (XVII century) in the article is covered. Author studies evolution of the French historical research of Ukraine. The complex analysis one of historical researches of Ukrainian history, the work of Guillaume Le Vasseur de Beauplan "Description of Ukraine" (1660), is made.

Честь своєрідного "першовідкривача" козацької України для французів належить Гійому Левассеру де Боплану (бл.1600-після 1675), "Опис України" якого став найголовнішою працею про наш край не лише у Франції, але й у Європі [9]. Книга, яка набула такої популярності, була видана у Руані в 1660 р. й з того часу багаторазово перевидувалася. Цій публікації передувала менш відома робота Боплана з тієї ж тематики "Опис країв Польського королівства" (1651 р. Руан). Однак видана накладом лише сто примірників, вона швидко розійшлася, до того ж читачі потребували більшої інформації про країну на сході Європи, де розгорталися грандіозні події [8, с. 34-35].

Своє першочергове значення для дослідників України на Заході праця Боплана зберігала понад століття, витримавши багато перевидань та перекладів європейськими мовами (французькою, англійською, німецькою, голландською, латинською, польською, російською та українською, загалом близько півсотні перевидань) [8, с. 35]. Жоден серйозний історик не починав писати про Україну, не ознайомившись з цим твором. Можна стверджувати, що Боплан відіграв щодо України ту ж саму роль, що й Колумб для Америки. Про Україну писали й раніше, але вперше з'явився цікавий детальний яскравий опис цієї землі, людиною, яка прожила тут 17 років, добре вивчила її історію, звичаї та культуру й залишила цю країну саме напередодні найбільшого з козацьких повстань, що сміливо можна визнати українською революцією.

Боплана у Франції вважали головним фахівцем та авторитетом з української проблематики. Зважаючи на те, що українська війна та справи козаків були тоді на слуху, про них регулярно повідомляли європейські газети, твір французького військового інженера здобув неабияку популярність. Своє значення в якості важливого джерела з історії України праця Боплана зберігає й понині.

Важливе місце займає "Опис України" Боплана й у вітчизняній історіографії. Відомо, що перший скорочений виклад змісту "Опису" був надрукований у петербурзькому часописі "Северный архив" у 1825 р. [7, с. 148]. А перший переклад повного тексту твору авторства Федора Устрялова, брата відомого російського історика Миколи Устрялова, був опублікований у 1832 р. [5].

Хоча з французьким оригінальним виданням в Російській імперії окремі фахівці були вже знайомі до того, устряловський переклад дозволив ознайомитися з твором всім бажаючим. Необхідно відмітити, що саме це видання було настільною книгою для Гоголя при написанні ним "Тараса Бульби" [1, с. 5]. Не забув класик помістити й постать французького військового інженера до своєї повісті. Там він керує польською артилерією у битві проти козаків і захоплюється мужністю та відвагою запорозьких лицарів. Щоправда, Гоголь залишив у повісті французів безіменними [7, с. 148-149].

Нині твір Боплана є багато разів перевиданим в Україні та Росії [1; 2; 3; 4].

Ім'я Боплана відоме в Україні значно краще, ніж на його батьківщині. За останні два століття у вітчизняній історіографії накопичився великий масив досліджень, присвячених аналізу діяльності Боплана в Україні та насамперед його "Опису". Сучасна "бопланіана" нараховує десятки назв.

Звернемо увагу, в першу чергу, на історичні екскурси в творі Боплана. Звичайно, автора важко назвати істориком. Він в першу чергу професійний військовий інженер і картограф. Трохи курйозно виглядає те, що прізвище картографа Beauplan перекладається з французької, як "гарний план". Інша складова його прізвища Le Vasseur у перекладі зі старофранцузької означає "вассал" (le vassal).

Сам Боплан у своєму зверненні до читача наприкінці твору відзначав брак літературного досвіду: "Сподіваюся, що ви милосердно пробачите мене, якщо наведені мною свідчення не прийдуться вам до смаку, та шляхетно вибачите мої скромні здібності писати краще, бо я вважав це негідним шевальє, присвятивши своє життя перекопуванню землі, відливанню гармат і вибухам пороху" [1, с. 114; 10, р.144].

Наслідуючи традиції сучасних йому космографічних описів, Боплан описує все що бачив в Україні. Тут бачимо свідчення про місцевість, кліматичні умови, побут і звичаї народу, економіку, суспільний поділ, тваринний і рослинний світ, оточуючі Україну землі та їх населення. Багато уваги приділено козакам, їхній організації, військовій майстерності, ремісництву, промислам. Не оминає автор і своїх роздумів і здогадок про минуле краю, яке він теж в силу своїх здібностей і можливостей намагався дослідити: "Я зацікавився дослідженням історії